

Відділ освіти Гречаноподівської сільської ради

Комунальний заклад освіти «Водянська середня загальноосвітня школа – загальноосвітній навчальний заклад І-ІІІ ступенів» Гречаноподівської сільської ради Широківського району Дніпропетровської області

Тема: «Молодь та громадянська відповідальність»

Підготувала
вчитель історії та правознавства
«спеціаліст першої кваліфікаційної категорії»
КЗО «Водянська СЗШ»
Ковальова Тетяна Віталіївна

с. Водяне - 2020

Навчання історії спрямоване на формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності, дотримується морально-етичних цінностей, має почуття громадянської відповідальності. Формуванню громадянської компетентності сприяє запровадження на уроках історії змістової лінії «Громадянська відповідальність», яка передбачає виховання у школярів громадянської свідомості, почуття приналежності до власної країни, демократичних цінностей, що так необхідно для знаходження порозуміння та злагоди в суспільстві.

Відійшовши від традиційних методик простого передавання знань, проект нового Державного стандарту освіти пропонує 8 ключових компетентностей. Одна з наскрізних – «громадянська компетентність», розвиток якої готує нас до «ефективної та конструктивної участі у громадському житті» та у демократичних процесах, «в сім'ї, на роботі», до успішної взаємодії з іншими, солідарності та рівності на основі поваги до прав людини, мирного співіснування та поцінування соціокультурного різноманіття. [1.5.] Наскрізні лінії ключових компетентностей відображають основні соціальні й особистісні значущі ідеї, які послідовно розкриваються в процесі навчання і виховання учнів.

Метою вивчення наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» є формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи й механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи. Ця наскрізна лінія освоюється через колективну діяльність – дослідницькі роботи, роботи в групі, проекти тощо; розвиває в учнів готовність до співпраці, толерантність щодо різноманітних способів діяльності і думок.

12 квітня 2016 року Рада Європи ухвалила нові Рамки компетентностей для культури демократії, визнавши важливість розвитку громадянських компетентностей через освіту. Згаданий документ охоплює 20 компетентностей – знань, умінь, ставлень та цінностей, необхідних громадянам для життя у культурно багатоманітному демократичному суспільстві, для ефективною та мирною взаємодією з іншими. Рада Європи сприяє формуванню демократичних компетентностей через програми у сфері освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Освіта для демократичного громадянства й освіта з прав людини покликані навчити, як жити разом, поважаючи одне одного у багатоманітному демократичному суспільстві, знати і розуміти свої права та брати активну участь у прийнятті рішень, які нас стосуються.[1.5.]

Освіта для громадянства і прав людини – це навчання про права людини і демократію, що допомагає зрозуміти наші права і принципи демократії, яке допомагає реалізувати дані права і принципи на практиці, захистити їх у разі порушення.

Освіта, зорієнтована на формування громадянських компетентностей, вимагає докорінно нових підходів до навчання, адже успішне виховання громадянина вимагає не лише знань та критичного розуміння себе і світу, а й отримання особистого досвіду участі у громадському житті, у взаємодії з

іншими на засадах поваги і рівності, відповідальності за спільну справу, мирного вирішення конфліктів. Практики й експерти твердять – щоб стати відповідальними активними громадянами, учні мають розвивати не лише знання й розуміння політичної та правової системи та інститутів, а й володіти такими навичками, як: формулювати, комунікувати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших. Розвиток такого набору знань, навичок і ставлень дає вивчення таких предметів як історія, правознавство, громадянська освіта. Учні можуть підготуватися до самостійного відповідального життя, зважено приймати рішення і ефективно взаємодіяти у спільноті – у класі, школі, місцевій громаді, державі. Ці тісно пов'язані компоненти громадянської компетентності формуються комплексно. При цьому важливого значення набуває безпечне, вільне від насильства і соціальних бар'єрів та ефективне освітнє середовище, яке забезпечує сприятливі умови для активної участі учнів у житті школи, ставить права і потреби дитини у центр навчально-виховного процесу.

Становлення учнів як свідомих громадян вимагає партнерської взаємодії усіх зацікавлених сторін – як учнів, учителя, так і батьків, представників місцевої влади – у різних сферах діяльності школи. Саме комплексне поєднання освітніх заходів, включаючи практичний досвід реальної демократії в школі, – запорука виховання відповідальних громадян, які беруть активну участь у житті суспільства. Для реалізації такої взаємодії пропонується проводити відкриті виховні години патріотичного спрямування, до участі у яких запрошуються і батьки, і адміністрація школи та представники місцевої влади.

У процесі розвитку громадянської компетентності важливо спиратися на пропагований зусиллями Ради Європи та Європейського центру ім. Вергеланда загальношкільний підхід, який передбачає:

- наскрізну інтеграцію демократичних принципів і цінностей у всі предмети;
- орієнтацію усього навчально-виховного процесу на розвиток компетентностей для життя у демократичному суспільстві;
- побудову партнерських стосунків між школою, батьками та громадою, залучення усіх учасників навчально-виховного процесу ухвалення рішень.

Формування ключових компетентностей вимагає інтегрованості змісту навчання, що сприяє усвідомленню зв'язків між усіма предметами і поєднанню знань у різних сферах. Як зазначається у Проекті нового Державного стандарту освіти, інтеграція змісту освіти «має на меті підвищити якість освіти та позитивно вплинути на самооцінку учня / учениці. Інтегрування – не механістичне об'єднання предметів, [...] інтегрування [...] дає змогу відображати цілісну картину світу, максимально наближену до життя, бачити його зв'язки та розмаїття, позбутися фрагментарності засвоєних знань». Інтегрованість змісту навчання, зокрема у процесі формування

громадянських компетентностей, відповідає рекомендаціям Ради Європи щодо важливості інтеграції цілей освіти для демократичного громадянства і прав людини у вивчення різних предметів. [1.6.]

Реалізація додаткової тематичної лінії «громадянська відповідальність» у рамках окремих предметів вимагає змін у традиційних методах роботи з учнями. Такий інноваційний підхід передбачає, що методи навчання мають інтегрувати завдання виховання свідомого та активного громадянина в навчальні цілі кожного предмета. Це, вочевидь, вимагає спільних зусиль усіх учителів, які беруть участь у навчально-виховному процесі, тісної міжпредметної взаємодії під час реалізації змісту навчання, а також змін в організації діяльності усієї школи як інституції. На передній план виходить готовність учителя реалізовувати своє право на академічну автономію у поєднанні зі зміцненням автономії школи, актуалізує потребу в допоміжних методичних матеріалах.

Чинний Державний стандарт освіти (2011) з урахуванням оновлених навчальних програм, розробки нових державних стандартів освіти «Нова українська школа», Рамки компетентностей для культури демократії, нещодавно розроблені Радою Європи (2016), Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя», Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини та посібники Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини взяті за основу праці у школі. Згадані посібники, перекладені українською мовою зусиллями учасників різних міжнародних та українських проектів, перебувають у вільному доступі онлайн. Крім того, ці посібники рекомендує до використання Міністерство освіти і науки України. [1.7.]

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках історії в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на формування діяльного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями і почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці. Розвиток соціальної та громадянської компетентності у процесі навчання історії може відбуватися на трьох рівнях: навчання про громадянську відповідальність; навчання для розвитку розуміння та формування ціннісних ставлень до громадянської відповідальності; навчання через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності.

Впровадження наскрізних змістових ліній на уроках історії передбачає актуалізацію набутих під час вивчення інших предметів знань, умінь і способів діяльності для розв'язування практичних завдань, розвиток умінь здійснювати інформаційний пошук, знаходити і перетворювати необхідну інформацію, використовувати додаткову літературу. Даний підхід допоможе виховати всебічно розвинутих дітей.

Навчання про:

- минуле і сучасність;

- основні події, явища та процеси і їх давніші та сучасні інтерпретації;
- національну історію і культуру та історію і культурне багатоманіття світу, соціальний, економічний, політичний, технологічний розвиток людства;
- демократичний устрій, спільну діяльність, громадянську ініціативу й роботу, засновану на добровільності;
- походження та розвиток прав людини, про свої права і права інших людей та їх захист.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

- ідентифікування себе як особистості й громадянина України, формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці;
- усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки, виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття);
- належності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, орієнтації на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві;
- прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей;
- виявлення нових аспектів змісту чи нових способів розв'язання проблем (творче мислення); співпереживання людям, що опинилися у вирі несприятливих історичних подій (емпатійне мислення), бачення зв'язків між історичними подіями та явищами (логічне мислення); уміння оцінювати їх під різними кутами зору (критичне мислення);
- розуміння зв'язку між громадянською позицією й розвитком суспільства, усвідомлення своєї ролі у суспільстві та відповідальності за його стан;
- ухвалення зважених рішень, спрямованих на розвиток місцевої громади і суспільства.

Навчання через:

- ефективну співпрацю з іншими під час реалізації проектів соціального характеру, волонтерство, підтримку громадських проектів та ініціатив;
- критичний аналіз джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу;
- практичні роботи та лабораторні заняття, що передбачають вирішення історичних завдань, моделювання ситуацій, оволодіння суспільним досвідом та забезпечення соціальної активності особистості;
- творчу роботу школярів, знаходження переконливих історичних прикладів вирішення конфліктів;
- роботу в групах та партнерські технології, вміння досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий, зокрема взятий з історії, досвід;

- обговорення гострих історичних проблем;
- виконання практичних вправ з історичної тематики та тематики з громадянської освіти й освіти з прав людини. [1.58.]

Основними формами організації освітнього процесу для реалізації громадянської компетенції, які використовуються в навчальному закладі, є різні типи уроків:

- формування та розвиток компетентностей;
- перевірки та/або оцінювання досягнення компетентностей;
- корекції основних компетентностей;
- комбінований урок.

З метою утримання інтересу учнів до навчальних предметів, навчальних курсів організують освітню діяльність школярів і в нестандартній формі, для якої характерна оригінальна подача матеріалу, зайнятість учнів не тільки при підготовці, але і в проведенні уроків, занять через різні форми колективної і групової, індивідуальної роботи, що допомагає їм учитись в атмосфері творчого пошуку.

На етапі формування компетентностей використовують віртуальні екскурсії (умовне «відвідування» визначних місць, огляд експонатів різних музеїв, виставок за допомогою мультимедійних ресурсів, Інтернету, яке організовує учитель-«екскурсовод» або учні, виконуючи ролі екскурсоводів, репортерів, дослідників, енциклопедистів), уроки –подорожі (учні сидять за партами і одночасно подорожують за допомогою вказівок і порад учителя, відчуючи себе мандрівниками-дослідниками, першовідкривачами, вченими науковцями, які вирішують важливу проблему, самі роблять висновки, підсумки-узагальнення), інтегровані уроки (це уроки інтегрованих зв'язків декількох предметів, вони дають можливість сформулювати і яскравіше уявити навколишні взаємозв'язки і явища).

На етапі розвитку компетентностей – уроки-практикуми (учні працюють у парах або індивідуально за інструкцією або алгоритмом, що запропоновані (робота зі схемами, ознайомлення із малюнками, карикатурами, фотокартками, де зображено історичні події, особи тощо), навчально-практичні заняття не експериментального характеру (на яких учні самостійно, але за вказівкою керівництва й періодичного контролю вчителя, виконують певні види робіт, що передбачають набуття вмінь і навичок навчально-пізнавальної діяльності, а також розширення, поглиблення й узагальнення знань і формування наукового світогляду учнів через роботу з історичними джерелами, а саме : документами, листуваннями, універсалами, договорами), уроки-гри (учні вирішують питання з теми, що вивчається), уроки - конференції (відбувається ознайомлення з новою інформацією за рахунок спілкування з різними інформаційними джерелами, обміну думками), уроки - дебати (різновид дискусії). Дебати дають змогу продемонструвати знання, поділитися досвідом, ідеями. Використання цієї форми дискусії має на меті навчити учнів висловлювати свої погляди врівноважено, у товариській атмосфері. Учасники дебатів повинні вміти подати аргументи «за» і «проти», переконати опонентів у правильності своєї позиції за допомогою чіткої логіки;

уроки - захисти проектів (робота над проектом передбачає самостійну практично-дослідницьку і послідовно-логічну діяльність учня (групи учнів) над зарані визначеною темою чи проблемою. Працюючи над проектом, учні вчать знаходити власний шлях розв'язання поставленої задачі, користуватися різними джерелами інформації, аналізувати отриману інформацію, відбирати найкорисніше, що допоможе вирішити проблему).

Практичні заняття з громадянської освіти допомагають краще засвоїти знання, розвинути вміння, сформувані ставлення та утвердити цінності через особистий практичний досвід учнів. Вони спрямовані на формування навичок соціальної взаємодії, вироблення вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все, у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі, конструктивно взаємодіяти з суспільством тощо.

Курс громадянської освіти особливий тим, що головна увагу в ньому приділяється не стільки здобуттю учнями нової інформації, скільки виробленню навичок, умінь та формуванню ціннісних орієнтацій людини і громадянина. У процесі оцінювання поступу у розвитку громадянських компетентностей важливо дотримуватися таких принципів, як повага до гідності учня/учениці, прозорість та зрозумілість критеріїв оцінки, справедливість, рівність.

Оцінювання у громадянській освіті повинне орієнтуватися насамперед на діяльнісний компонент навчання, як-от вміння учня дебатувати, написання есе, проведення дослідження, організації кампаній з адвокації тощо.

Оцінювання відіграє однаково ключову роль у громадянській освіті поряд із навчанням, оскільки самі принципи, форма і процес оцінювання можуть сприяти формуванню громадянської компетентності учнів. При цьому, оцінювання повинне надавати учням можливість самим аналізувати власний поступ, приймати рішення щодо вдосконалення власних навичок, а також спонукати до управління процесом їхнього навчання – і становлення як активних громадян демократичного суспільства. Активна участь учнів/учениць у процесі оцінювання дозволяє перетворити цей процес на ефективний інструмент навчання.

Таким чином, важливим є не тільки підсумкове оцінювання (підсумкове, яке дозволяє оцінити рівень компетентності, як-от підсумкове тестування), а насамперед постійне оцінювання (формувальне, що дозволяє відслідковувати розвиток компетентностей у процесі навчання, як-от зворотній зв'язок), яке сприяє покращенню якості навчально-виховного процесу і дозволяє спланувати траєкторію досягнення навчальних цілей відповідно до потреб та поступу кожного учня. Ефективним способом залучення учнів є самооцінювання та взаємне колегіальне оцінювання у класі (peer assessment) – методи, які дозволяють учням брати на себе відповідальність за власне навчання, а також сприяють детальному ознайомленню учнів із критеріями оцінки, активному засвоєнню вивченого.

Громадянську освіту в школі не варто обмежувати навчальним курсом – її потрібно організовувати на основі загальношкільного підходу, що передбачає наскрізну реалізацію її завдань на всіх рівнях навчально-виховного процесу (*навчання, позакласній роботі, виховному середовищі навчального закладу, соціальному партнерстві з місцевою громадою та з батьками*) й складників організаційно-педагогічної структури навчального закладу (*стратегічне планування, нормативно-правове забезпечення, навчально-виховна діяльність, моніторинг й оцінювання, кадрове забезпечення*).

У своїй діяльності як учитель – предметник застосовую методи всеохоплюючого впливу на дитячу особистість для розвитку саме громадянської компетентності із застосування ефективних інноваційних інтерактивних методів навчання.

«Інновація» походить від лат. *Inovatis* (*in* – в, *novus* – новий), і в перекладі означає «оновлення, новинка, зміна». Українською мовою «інновація» перекладається саме як «нововведення».

Школу робить школою учитель! Художник учиться змішувати фарби і наносити мазки на полотно. Музикант розучує етюди. Журналіст і письменник освоює прийоми письмового мовлення. Справжній учитель теж змішує фарби, розучує етюди, освоює прийоми. І тільки інший учитель знає, скільки праці перероблено, поки ноти, ритми, мелодії не злились в музику уроку! В сучасних умовах найбільшої переваги, для соціалізації учнів, надаю інтерактивним навчальним технологіям. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації .

Методи інтерактивного навчання я використовую на різних етапах уроку: під час первинного оволодіння знаннями, їх закріплення і вдосконалення, формування вмінь та навичок.

Наприклад, метод «Чиста дошка» - записую на дошці запитання, які стосуються теми й відповіді на які учні дадуть, опрацювавши текст підручника із історії України або всесвітньої історії чи правознавства. Наприклад, на уроці всесвітньої історії у 9 класі при вивченні теми: «Початок Великої французької революції кінця XVIII ст.» розглядаємо питання:

- Чи все населення Франції мало однакові права до початку революції?

- Як відрізнялися люди за становим поділом?

- Які були рушійні сили революції?

Після розповіді вчителя та опрацювання тексту учні аналізують вивчений матеріал і дають відповіді, (*що не всі стани населення мали однакові права, що і стало одним із факторів революції*), а вчитель закреслює опрацьовані питання. Робота буде успішною, якщо під кінець уроку дошка стане чистою. На виконання завдання надається певний час. При виконанні

такого завдання учні усвідомлюють наскільки важливо мати права та користуватися ними, що населення відповідає за те, що відбувається в країні не менше, ніж керівники держави, отже, народ – рушійна сила.

На уроці історії в 9 класі доцільно використати вправу «Дай мудру пораду», коли учні зіставляють та аналізують матеріал і дають пораду декабристам щодо виходу із ситуацій, які історично склалися на той час; а уроці в 6 класі використовують вправу «Уяви себе Александром Македонським», де діти дають оцінку діяльності правителю, уявляючи себе на його місці. Разом з тим приходять до розуміння того, що не завжди зброя вирішує, що потрібно грамотно побудувати правлячий апарат та запровадити закони і контролювати їх виконання.

Учням 5 класу пропонується назвати державні символи України, президентів України, культурних діячів незалежної України вправою «Мікрофон». (Доцільно використовувати на уроці узагальнення та систематизації знань та вмінь за розділом « Про що і про кого розповідає історія»). Така вправа дає можливість зосередити увагу на їх причетності до держави України, прищеплювати повагу та гордість до своєї Батьківщини.

Метод «Дошка відкритих запитань». Тема і план уроку записані на дошці або презентація. Наприклад, урок правознавства у 9 класі «Людина, особа, громадянин» учитель пропонує учням сформулювати запитання, відповіді, на які вони б хотіли одержати під час вивчення теми уроку. Учні записують або в зошити або на окремі листочки, які прикріплюють на дошку. У кінці уроку підводяться підсумки, використовують метод «Незакінчене речення» на основі дошки запитань учні повідомляють, чи отримали вони відповіді на свої запитання, поставлені на початку уроку, розпочинаючи речення такими словами: Я дізнався... Я навчився... Я зрозумів, що зможу ... Мені сподобалося ... Для мене стало новим ... Мене здивувало ... Я зрозумів ... Я хочу ... (Учитель підсумовує результати уроку).

На уроці правознавства у 9 класі на тему «Людина, особа, громадянин» пропонує «Мозковий штурм», задаючи питання: Як ви розумієте, що таке «людина», «особа», «громадянин». Відповіді учнів починаються зі словосполучення: «Я вважаю, що ...». Учні по черзі дають відповіді, а вчитель підсумовує та на основі їх формулює відповідну термінологію. Коли учень сам задіяний у процесі пошуку правильної відповіді, він краще запам'ятовує матеріал.

«Дискусійну сітку Алвермона» застосовую для визначення правильності прийнятого історичного рішення, наприклад, питання: Чи правильно зробила Україна, проголосивши єдине громадянство? - учні наводять аргументи «за» та «проти», роблять висновки. Вправа сприяє розвитку громадянської відповідальності, школярі вчаться знаходити правильні відповіді, доводити

правильність своєї думки, використовуючи історичні документи та текст підручника.

Використовую такі ефективні інтерактивні вправи: *«Моє ставлення до історичної події»*, *«Якби я жив в епоху середньовіччя»*, *«Так – ні»*, *«Вірю – не вірю»*, *«Незакінчене речення»*, *«Дай мудру пораду»*.

Історія надає багато можливостей для розвитку вражаючих за своєю суттю суперечливих питань. Як приклад, згадаємо фашизм в Італії, націоналізм у Німеччині, в міжвоєнний період (всесвітня історія у 10 класі). Ці нації занадто впевнені в своїх правах, уражені хворобою жорстокості, створюють ситуації, скажімо, голокост (нацисти), які ігнорують реалії. І щоб молодь засвоїла уроки історії і не повторювала її найбільш жахливих сторінок, докладаю багато зусиль, щоб учні зрозуміли обставини, що зумовлюють подібні явища. Найефективнішими формами роботи на таких уроках стають ті, які відповідають технології розвивального навчання та критичного мислення. Важливого значення надають змісту запитання для обговорення, які пропонуються учням. Наприклад,

- Що штовхнуло людей до подібних дій?
- Якими почуттями вони керувались?
- Чи можуть такі події повторитися?

У процесі вирішення конфліктних чи суперечливих ситуацій доречним є метод «Незакінчене речення». Наприклад: *«Мені дуже прикро що ...»*, *«Чи зміг би я ...»*

При вивченні історії тої чи іншої держави радимо звернути увагу на те, що стало причиною її виникнення, чий інтереси і права упродовж багатьох століть захищала влада. Занурюючись в атмосферу несправедливості, учні краще усвідомлюють поняття «справедливість – несправедливість», «рівність», «дискримінація».

Велике значення на уроках відводжу ігровому методу навчання, який використовую поряд з іншими видами навчальної роботи : гра «Знайди помилку», «Історичний ланцюжок».

На етапі актуалізації знань допоможе гра «Спринт». Учням пропонується розшифрувати слово (*написане окремо на аркушах питання для кожного*), користуючись цифро-літерним кодом. Хто перший відгадає слово, підносить руку.

Розвиваю вміння оцінювати, порівнювати, пояснювати, визнавати та сприймати різноманітність поглядів. Надзвичайно важливо навчити учня давати історичну характеристику подіям, явищам, історичним діячам. З цією метою доречно використовую ІКТ—технології, технології проблемного навчання, наочність.

Принцип наочності сформулював і обґрунтував в XVII столітті Я.Коменський: « ... усе, що тільки можна уявити для сприйняття почуттями, а саме: видиме – для сприйняття зором, те, що почуте, - слухом, запахи – нюхом, те, що смакує, - смаком, доступне дотику – шляхом дотику. Якщо які - небудь предмети відразу можна сприйняти декількома почуттями, нехай вони відразу схоплюються декількома почуттями» [3. 302].

Широко використовують засоби наочності, які передбачають використання комп'ютера для демонстрації кіно - і фотоматеріалів та презентацій (як власних так і зроблених учнями). За допомогою відео файлів можливо відтворити найбільш характерні риси історичних епох. Формуючи яскраві та об'ємні уявлення про минуле, цей вид наочності створює в певній мірі ілюзію присутності, коли учень подорожує з яким-небудь героєм чи поринає у воєнні часи (*історія України у 8 класі «Національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького»*) чи культурні події минулих часів (*історія України 7 клас «Культура Русі – України X-XII ст.»*). Учням надається можливість зустрітися з історичними особами, ознайомитися з господарством, побутом, традиціями народів, як найдавніших цивілізацій, так і минулих часів. У процесі роботи з таким видом наочності в учнів легко запам'ятовуються події, а також історично - географічні назви, імена, дати. Цей тип наочності є універсальним і найбільш перспективним, він може замінити й ряд інших типів наочності . Схеми, таблиці, карти, карто – схеми, карикатури, ілюстрації, портрети все це можна демонструвати за допомогою комп'ютера. Тому робота з комп'ютером - вимога часу.

З великим задоволенням школярі дивляться фільми, слухають аудіозаписи. Наприклад, на уроці з історії України на тему «Українська революція 1917-1921 рр.» можна продемонструвати документальний фільм «Проголошення злуки ЗУНР та УНР», уривок з фільму «Бій під Крутами».

За допомогою мережі Інтернет з використанням мультимедійних пристроїв можна провести віртуальні екскурсії до різних країн і міст світу, а також до музеїв і експозицій.

На підсумковому етапі уроку для закріплення знань та вмінь учнів можна провести онлайн - тестування. Наприклад, для учнів 8 класу з історії України створила онлайн - тести на освітньому порталі «На Урок» з теми: «Початок Національно-визвольної війни». Або використовують готові питання закодовані QR- кодом, в підручниках з історії України та всесвітньої історії у 10 класах, для проведення поточного оцінювання вивченого матеріалу чи для узагальнення знань та вмінь учнів після вивчення певного розділу. Учні з великим задоволенням використовують свої мобільні телефони, щоб розв'язати тестові завдання по QR - коду.

Необхідність застосування комп'ютерних технологій під час уроків в історії, обґрунтована як наслідок технічного прогресу, має неабиякий вплив на освітній процес та усвідомлення громадянської відповідальності.

Використовуючи комп'ютерні підручники, пошукові системи у межах роботи на уроці історії та права, посилюється як необхідний методичний аспект, але й створюються комфортні умови для навчання історії та права.

Така діяльність дає можливість зрозуміти суть процесу чи явища, формувати критичне мислення яке виступає показником розвитку особистості й водночас рівень оволодіння ними загально навчальними вміннями.

Надзвичайно важливим є також і морально-ціннісний компонент громадянської відповідальності, який включає:

- наявність життєвих орієнтацій і цілей.

Адже вчитель повинен навчити дітей вирішувати найважливіші завдання щодо формування вмінь школярів знаходити причини та наслідки події, явища, розглянути їх під різними кутами зору, робити висновки щодо адекватності певної дії. З цією метою підбираю такі завдання, які спонукають учнів у пошуку особистого значення у темі, пригадування прикладу з власного життя, зіставлення порівняння ідей, знаходження аргументів на підтримку зайнятої учнем позиції, висунення власної гіпотези розвитку подій, провожу паралель між схожими історичними подіями, які відбувалися в різні історичні епохи, висунення власної гіпотези розвитку подій. Розумію, що при вивченні історії важливим є не стільки запам'ятовування фактів, скільки розуміння контекстів та наявності власної думки у кожного учня. Використовую розмаїття вправ, які спонукають учнів розмірковувати, обдумувати, порівнювати: «якби ... то ...», «для мене важливо ...», «якби я міг ...». Переконалася, що ефективним є такий метод як написання есе про історичну подію.

На початкових уроках з історії України (Вступ до історії) у 5 класі на тему «У сучасній Україні, або Україна незалежна» використовую вправу «Конституція нашої групи». Мета вправи пояснити важливість правил співжиття, участі у їх створенні та відповідальності за їх дотримання.

Вчитель наголошує, що загальні правила співжиття в Україні записано в Основному законі – Конституції. Учням пропонується уявити, що їхній клас – це маленька держава і вони разом мають домовитися про правила життя у своєму класі-державі. Робота в групах: скласти збірку правил співжиття свого класу, враховуючи положення культури прав людини. Кожна група пропонує 3 правила: - цінність; - мир; - гідність; - вирішення; - повага; - підтримка; - різноманітність; - захист; - співчуття; - справедливість; - солідарність; - відповідальність.

Групи називають правила, вчитель записує на аркуші «Конституція нашого класу» та розміщує на видному місці, наголошуючи, що відтепер – це правила нашої взаємодії! Учні відповідають на питання: яка поведінка нам показує, що ми реалізуємо ці правила, а яка – заперечує їх? Вчитель пропонує проголосувати за ухвалення визначених правил, учні голосують. Далі відбувається обговорення питання:

- Для чого людям потрібні правила співжиття?
- Що робити для того, щоб ухвалених вами правил дотримувалися?

Вчитель підводить до розуміння того, що правила і обов'язки їх дотримання допомагають жити разом так, щоб поважати права кожного. Правила захищають нас та інших людей і покладають на нас відповідальність за їх дотримання.

Отже, вивчаючи історію, важливо звертати увагу не просто на знання фактів, а відслідковувати, як змінювалось життя людей, як виборювались права і свободи. Запровадження змістової лінії «Громадянська відповідальність» на уроках історії допоможе учням ідентифікувати себе як особистість і громадянин України, усвідомити цінності людини; сприятиме формуванню небайдужості за долю інших осіб, що потребують допомоги і підтримки, толерантного сприйняття і ставлення до життєвої позиції інших, поваги до досвіду і цінностей власного й інших народів, держав, релігій, культур. Доцільно врахувати, що створення правил і законів є першою спробою врегулювання суспільних процесів. Вивчаючи питання, пов'язані з війнами, пропонуємо акцентувати увагу школярів на тому, що в цей час найбільше порушуються основні природні права людини, а у період мирного життя посилюється боротьба за політичні права, за розширення свобод, і саме це сприяє формуванню націй.

При вивченні історії XIX – початку XX століття доцільно використовувати вправи, що створюють умови для формування навиків участі в управлінні державою, активної життєвої позиції, усвідомлення значення свободи вибору, відповідальності за свій вибір, наслідки дії або бездіяльності. У запропонованій статті представлені варіанти методів інтерактивного навчання та навчальні вправи з метою розвитку умінь та формування ставлення до ключових понять: уряд і політика, медіа, конфлікт, права і свободи, різноманітність і плюралізм, відповідальність, рівність, ідентичність, правила і закон. Ці вправи мають сприяти формуванню громадянських компетентностей, тому вчитель сам вирішує, на якому етапі яку з них застосувати. Важливим є навчання демократичним цінностям.

Працюючи над реалізацією наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність», глибоко усвідомила, що успішний розвиток суспільства визначається, перш за все, підготовкою освічених, високоморальних та практичних людей, здатних до конструктивної плідної співпраці, які мають глибоке відчуття відповідальності за долю держави, її розвиток та процвітання. На сучасному етапі на перший план виступає людина як особистість, тому саме особистісний компонент вважаю надзвичайно важливим. Плануючи структуру уроку, акцентую увагу на власній творчій імпровізації взаємодії з учнями. Розумію, що дитина розвиває свою індивідуальність у спільному вирішенні творчих завдань, коли максимально залучається її життєвий досвід, а отримані знання набувають перетворень. Основними формами роботи на цьому етапі стають групові та індивідуальні. Поряд з цим значне місце посідають дискусії, рольові ігри, розігрування та моделювання ситуації, обмін думками. Впевнилася, що особистісний

компонент громадянської компетенції направлений на формування таких основних чинників: соціальної відповідальності; емоційної стійкості; особистісної активності; адекватної самооцінки; вольового контролю; упевненості в собі; толерантності; мотивації досягнення успіху.

Список використаної літератури

1. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5-9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. – Київ, 2017. – 136 с.
2. Десятов Д. Використання наочності як засобу формування предметних компетентностей учнів на уроках історії / Д. Десятов // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. - 2011. - ВІП88. - 84с.
3. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В2т. Т1. Великая дидактика/Я.А.Коменский. - М.: Педагогика, 1982.-656с.
4. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії в школі.-К.: Генеза, 2006.-191с.
5. «Розвиток громадських компетентностей в Україні – DOCCU» (www.doccu.in.ua)
6. Шелемей Л. Методичні рекомендації щодо запровадження наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» у закладах загальної середньої освіти: Історія/ Л.Шелемет, С.Бондаренко, Г.Гафійчук; за ред. Л.Жабенко – К.: Основа, 2018. – 34с.
7. <http://ukr.theewc.org/vidpovidalnist>
8. <http://ukr.theewc.org/Content/>
9. <http://www.living-democracy.com.ua/> освітня платформа «Живемо в демократії»